

Γρηγόρης Θ. Παπανίκος
Αντιπρόεδρος ΠΣΑΟΣ

Η Οικονομική Κρίση και το Ελληνικό Επαγγελματικό Ποδόσφαιρο

Η παρούσα εργασία παρουσιάστηκε στο **1^ο Συνέδριο Διοίκησης Επαγγελματικού Ποδοσφαίρου «Footballabout»** της Ελληνικής Οργανώτριας Αρχής Ποδοσφαίρου, Super League, 23-24 Ιανουαρίου 2013, Αθήνα (Ξενοδοχείο Divani Caravel).

1. Εισαγωγή

Το ποδόσφαιρο είναι τόσο δημοφιλές που συγκρίνεται με την θρησκεία. Καμία άλλη (οικονομική) δραστηριότητα δεν δημιουργεί τέτοια πιστή (φανατική) πελατεία όσο το ποδόσφαιρο. Πιστή ή φανατική πελατεία δεν σημαίνει χαζή πελατεία, τουλάχιστον για την συντριπτική πλειοψηφία της. Επηρεάζεται από τα γενικότερα οικονομικά και κοινωνικά δρώμενα. Η οικονομική κρίση είναι ένας σημαντικός τέτοιος παράγοντας. Μάλιστα δεν είναι λίγοι αυτοί που ισχυρίζονται ότι το ποδόσφαιρο είναι ο πιο αντιπροσωπευτικός καθρέφτης της κάθε κοινωνίας. Βία, διαφθορά, αθέμιτος ανταγωνισμός δεν γεννιούνται στο ποδόσφαιρο αλλά στην κοινωνία. Απλώς, ο χώρος του ποδοσφαίρου είναι το πιο προβεβλημένο μέσο έκφρασης αυτών των φαινομένων.

Η οικονομική σπουδαιότητα του ποδοσφαίρου είναι πολύ μικρή, μικρότατη, αν αναλογιστεί κανείς τη δημοσιότητα και τη σημασία που του δίνεται. Και για να έχουμε ένα μέτρο σύγκρισης, πολύ δύσκολα η οικονομική κατάρρευση μιας ποδοσφαιρικής ομάδας μπορεί να αποτελέσει την αφορμή ή την αιτία δημιουργίας μιας κρίσης όπως αυτή που βιώνει ο κόσμος σήμερα από το 2008. Και όμως η κρίση του 2008 ξεκίνησε από την κατάρρευση μιας εταιρείας του επενδυτικού, χρηματοπιστωτικού (τραπεζικού) κλάδου, της Λήμαν Μπράδερς (Lehman Brothers). Όπως αναφέρει ο Szymanski (2010), το 2007 η Λήμαν Μπράδερς είχε έσοδα της τάξης των 59 δισεκατομμυρίων δολαρίων και 6 δισεκατομμύρια κέρδη. Συγκρίνετε τα στοιχεία αυτά με τα πενιχρά έσοδα των 400 εκατομμυρίων δολαρίων της Μάντσεστερ Γιουνάιτιν και των 120 εκατομμυρίων κερδών. Παρ' όλα αυτά, τα τελευταία 10-15 χρόνια έχουν γραφτεί πολύ περισσότερα άρθρα για την χρηματοοικονομική βιωσιμότητα των ποδοσφαιρικών ομάδων παρά των τραπεζών. Οι ποδοσφαιρικές ομάδες είναι οι πιο σταθερές επιχειρήσεις του κόσμου. Σε κανένα άλλο κλάδο δεν βλέπεις τις ίδιες ομάδες (επιχειρήσεις) να κυριαρχούν για τόσα πολλά χρόνια όσο στο ποδόσφαιρο.

Η σταθερότητα αυτή οφείλεται στην πιστή - φανατική πελατεία και όχι στην ελεύθερη αγορά. Εξάλλου όταν οι ποδοσφαιρικές ομάδες έγιναν μετοχικές εταιρίες, των οποίων οι μετοχές διαπραγματευόταν ελεύθερα στο χρηματιστήριο, συνέβη το εξής παράξενο: τα αγωνιστικά αποτελέσματα είχαν σημαντική επίδραση στις τιμές των μετοχών, με αποτέλεσμα οι μετοχές των ποδοσφαιρικών ομάδων να χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερη διακύμανση (μεταβλητότητα) από ότι οι άλλες μετοχές (βλέπε Benkraiem et al, 2011). Μία από τις πολλές αιτίες είναι ο "συναισθηματικός ορθολογισμός" (affective rationality) αντί του οικονομικού ορθολογισμού (economic rationality) που χαρακτηρίζει τους κανονικούς επενδυτές των χρηματιστηρίων. Αυτός είναι και ο λόγος που πολλές ομάδες αποφάσισαν να αποσυρθούν από το χρηματιστήριο (Μπόλτον το 2003, Μάντσεστερ Γιουνάιτιν το 2005 και Μάντσεστερ Σίτι το 2007).

Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι να εξετάσει την επίδραση των μακροοικονομικών διακυμάνσεων στην ζήτηση του ελληνικού επαγγελματικού ποδοσφαίρου. Οι οικονομικές διακυμάνσεις μετρώνται με το ρυθμό μεταβολής του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) που αποτελούν την οικονομική μεγέθυνση (ανάπτυξη) μιας οικονομίας. Για τους σκοπούς της παρούσης εργασίας, η ζήτηση

ταυτίζεται με τα εισιτήρια παρακολούθησης αγώνων ελληνικού ποδοσφαίρου και δεν συμπεριλαμβάνει την παρακολούθηση αγώνων από την τηλεόραση ή με τη χρήση άλλων μέσων όπως το ραδιόφωνο και το διαδίκτυο. Οι οικονομικές διακυμάνσεις μετρούν και την κατάσταση που βρίσκεται μία οικονομία. Για παράδειγμα, η οικονομική κρίση μπορεί να ταυτιστεί με μία παρατεταμένη μείωση του ΑΕΠ.

Εκτός από την μακροοικονομική κρίση που πλήττει λίγο πολύ όλους τους οικονομικούς κλάδους, υπάρχουν και κρίσεις που πλήττουν μόνο ένα συγκεκριμένο κλάδο ή μόνο λίγες επιχειρήσεις ενός κλάδου. Ιστορικά υπάρχουν κλάδοι που για διάφορους λόγους φθίνουν διότι αντικαθίστανται από άλλους κλάδους, τεχνολογικά πιο προηγμένους. Η κρίση μπορεί να προέλθει λόγω μεταβολής των προτιμήσεων των καταναλωτών, π.χ. από το ποδόσφαιρο στην καλαθοσφαίριση. Αυτό το είδος της κρίσης δεν εξετάζεται εδώ, αν και κάποιες αναφορές γίνονται στο επόμενο (δεύτερο) μέρος που εξετάζεται η οικονομική κρίση των ποδοσφαιρικών ομάδων του Ευρωπαϊκού ποδοσφαίρου. Στο τρίτο μέρος της παρούσης εργασίας παρουσιάζονται στοιχεία για την επίπτωση των οικονομικών διακυμάνσεων (κρίσεων) στα εισιτήρια του ελληνικού επαγγελματικού ποδοσφαίρου από την έναρξή του, την αγωνιστική περίοδο 1979-1980, μέχρι και την πιο πρόσφατη αγωνιστική περίοδο 2011-2012. Στο τέταρτο μέρος της εργασίας εξετάζονται οι νέες ευκαιρίες που μπορεί να φέρει η πρόσφατη οικονομική κρίση στο Ελληνικό επαγγελματικό ποδόσφαιρο. Τέλος, στο πέμπτο μέρος δίνονται τα συμπεράσματα.

2. Η Χρηματοοικονομική Κρίση του Ευρωπαϊκού Ποδοσφαίρου

Στις 12 Μαρτίου 2004 στο Ρίμινι της Ιταλίας, υπό την αιγίδα του Πανεπιστημίου της Μπολόνια, μία ομάδα 11 οικονομολόγων από διαφορετικές χώρες της Ευρώπης εξέτασαν την χρηματοοικονομική κρίση του ευρωπαϊκού ποδοσφαίρου. Τα συμπεράσματα αυτής της συνάντησης παρουσιάστηκαν από τους Lago, Simmons, & Szymanski (2006). Μάλιστα, επιλεγμένες μελέτες από αυτή την συνάντηση δημοσιεύτηκαν σε ειδικό αφιέρωμα του επιστημονικού περιοδικού *Journal of Sports Economics* το 2006¹.

Το 2004 ήταν χρόνος οικονομικής ευμάρειας τόσο στην Ελλάδα όσο και για την Ευρώπη. Παρ' όλα αυτά οι οικονομολόγοι μιλούσαν για χρηματοοικονομική κρίση στο Ευρωπαϊκό ποδόσφαιρο. Στη συνάντηση αυτή έγινε μία διάκριση μεταξύ μικρών και μεγάλων ποδοσφαιρικών σωματείων ανά χώρα. Εξετάσθηκε η οικονομική κατάσταση των σωματείων ανά χώρα. Τα συμπεράσματα αναπαράγονται στον Πίνακα 1. Σε μεγάλο βαθμό οι αξιολογήσεις αυτές αποτελούσαν υποκειμενικές αξιολογήσεις.

---

¹ Βλέπε Ascari & Gagnepain (2006) για την Ισπανία, Baroncelli & Lago (2006) για την Ιταλία, Barros (2006) για την Πορτογαλία, Buraimo et al (2006) για την Αγγλία, Dejonghe & Vandeweghe (2006) για το Βέλγιο, Frick & Prinz (2006) για την Γερμανία, Gougnet & Primault (2006) για τη Γαλλία, και Morrow (2006) για τη Σκωτία.

Πίνακας 1. Η Χρηματοοικονομική Κρίση των Ποδοσφαιρικών Σωματείων των Ευρωπαϊκών Χωρών

Χώρα	Μεγάλα Σωματεία σε Κρίση;	Μικρά Σωματεία σε Κρίση;
Ιταλία	ΝΑΙ	ΝΑΙ
Αγγλία	ΟΧΙ	ΝΑΙ
Σκωτία	ΟΧΙ	ΝΑΙ
Βέλγιο	ΟΧΙ	ΝΑΙ
Πορτογαλία	ΟΧΙ	ΝΑΙ
Γαλλία	ΟΧΙ	ΟΧΙ
Γερμανία	ΟΧΙ	ΟΧΙ
Ισπανία	ΟΧΙ	ΟΧΙ
Ολλανδία	ΟΧΙ	ΟΧΙ
Ελλάδα	ΟΧΙ	ΟΧΙ
Ελβετία	ΟΧΙ	ΟΧΙ

Πηγή: Lago, Simmons, & Szymanski (2006, Table 1, p. 6)

Ο Πίνακας δείχνει ότι το 2004 δεν υπήρχε μία γενικευμένη χρηματοοικονομική κρίση στα ποδοσφαιρικά σωματεία της Ευρώπης. Μπορεί σε μερικές χώρες, μερικά ποδοσφαιρικά σωματεία να αντιμετώπιζαν οικονομικά προβλήματα αλλά αυτό είναι ένα σύνηθες φαινόμενο, τόσο παλιό όσο και η ιστορία του ποδοσφαίρου. Συνεπώς, η μη ύπαρξη γενικευμένης κρίσης ήταν το συμπέρασμα της συνάντησης εκείνης. Αλλά το συμπέρασμα αυτό οφείλεται σε μία σειρά από λόγους, διαφορετικούς για κάθε ευρωπαϊκή χώρα, που χαρακτηρίζουν μόνο το ποδόσφαιρο. Μερικά παραδείγματα είναι τα ακόλουθα:

1. Σε χώρες όπως η Γαλλία, υπάρχει ισχυρό θεσμικό πλαίσιο που απαγορεύει στα ποδοσφαιρικά σωματεία να δαπανούν περισσότερα από τα έσοδά τους. Για παράδειγμα, ηλίγκα μπορεί να απαγορεύσει μεταγραφές αν το κόστος τους θεωρηθεί υπερβολικό σε σχέση με τα έσοδα της ομάδας.
2. Στη Γερμανία το ιδιοκτησιακό καθεστώς είναι τέτοιο που απαγορεύει στις ομάδες να δανείζονται. Αντίθετη είναι η κατάσταση στην Αγγλία, Σκωτία και Ιταλία.
3. Σε κάποιες χώρες, Ισπανία, Πορτογαλία, Βέλγιο και Ελλάδα, τα ποδοσφαιρικά σωματεία "σώζονται" από κάθε λογής έμμεσες και άμεσες κρατικές ενισχύσεις.
4. Τέλος, σε πολλές χώρες, κάθε λογής πλούσιοι παρεμβαίνουν και σώζουν τις ομάδες από οικονομική καταστροφή.

Το θέμα της χρηματοοικονομικής (financial) κρίσης εξετάστηκε ξανά σε μία άλλη συνάντηση, στις 4-5 Απριλίου 2009, στο Πανεπιστήμιο της Πάντερμπορν (Paderborn). Το βασικό θέμα ήταν η αναζήτηση των αιτιών της ιλιγγιώδους αύξησης των εσόδων με την ταυτόχρονη εκτόξευση των οικονομικών υποχρεώσεων (βλέπε Frick, 2010). Τέσσερα άρθρα από αυτό το συνέδριο δημοσιεύτηκαν σε ειδικό

αφιέρωμα του περιοδικού *International Journal of Sport Finance* το 2010. Τα άρθρα αυτά αφορούσαν το Αγγλικό ποδόσφαιρο (Szymanski, 2010), το Ισπανικό ποδόσφαιρο (Barajas, A. & Rodríguez, P., 2010), το Βελγικό ποδόσφαιρο (Kesenne, 2010) και ένα θεωρητικό άρθρο αφορούσε τις επιπτώσεις των φόρων στα κέρδη των επαγγελματικών λιγκών (Dietl, Lang, & Werner (2010). Επίσης, συμπληρωματικό και συναφές είναι το άρθρο για το Γερμανικό ποδόσφαιρο στο ίδιο περιοδικό, ένα χρόνο αργότερα, από τον επιμελητή της έκδοσης του ειδικού αφιερώματος του 2010 (βλέπε Frick, 2011).

Ποια είναι η επίδραση μιας γενικότερης οικονομικής κρίσης στη χρηματοοικονομική κατάσταση του ποδοσφαίρου; Τρεις είναι οι επιπτώσεις. Πρώτον σε περιόδους οικονομικών κρίσεων περιορίζονται σημαντικά τα άμεσα και έμμεσα κονδύλια που μπορούν να διαθέσουν οι εθνικές και τοπικές κυβερνήσεις για να διασώσουν ποδοσφαιρικές ομάδες. Δεύτερον, μία οικονομική κρίση περιορίζει τα κέρδη επιχειρηματιών και επιχειρήσεων που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για να σώσουν ομάδες είτε με άμεσες ενισχύσεις των πλουσίων είτε έμμεσα μέσω της διαφημιστικής δαπάνης². Τρίτον, μία γενικευμένη οικονομική κρίση έχει μία πιο άμεση επίπτωση στα έσοδα της ομάδας διότι μειώνονται τα έσοδα τα εισιτήρια. Ο κόσμος δεν έχει το απαιτούμενο εισόδημα για να πληρώσει για το εισιτήριο ενός ποδοσφαιρικού αγώνα. Η τρίτη αυτή επίδραση εξετάζεται στο επόμενο μέρος της παρούσης εργασίας.

3. Η Επίπτωση της Κρίσης στα Εισιτήρια του Ελληνικού Ποδοσφαίρου

Η προηγούμενη ανάλυση περιορίζεται στην κρίση του ποδοσφαίρου που προέρχεται από εσωτερικές αιτίες. Το ερώτημα που τίθεται εδώ είναι πως επηρεάζεται το ποδόσφαιρο από μία εξωτερική αρνητική οικονομική διατάραξη, όπως αυτή περιγράφηκε στην εισαγωγή. Η απάντηση είναι πολύ απλή. Μία οικονομική κρίση, όπως αυτή που διανύουμε στην Ελλάδα από το 2009, θα έχει αρνητική επίδραση και στον αριθμό των φιλάθλων που πηγαίνουν στο γήπεδο. Ο Szymanski (2010) χρησιμοποιώντας στοιχεία από το αγγλικό ποδόσφαιρο της περιόδου 1948-2007 βρήκε ότι ο συντελεστής συσχέτισης μεταξύ της συνολικής πραγματικής κατανάλωσης και εισιτηρίων είναι θετικός (+0,16). Αυτό σημαίνει ότι μία αρνητική οικονομική διατάραξη (πτώση του ΑΕΠ), θα μειώσει τον αριθμό των εισιτηρίων.

Η αρνητική επίδραση μίας κρίσης στα εισιτήρια επηρεάζει τα έσοδα της ομάδας σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό (συντελεστής συσχέτισης +0,245) και τις δαπάνες της ομάδας για αμοιβές ποδοσφαιριστών (συντελεστής συσχέτισης +0,379) των μεγάλων αγγλικών ομάδων. Για τις μικρότερες ομάδες του αγγλικού ποδοσφαίρου, οι αντίστοιχοι συντελεστές συσχέτισης ήταν +0,141 και +0,219.

---

² Για παράδειγμα, σύμφωνα με δημοσιεύματα στον τύπο (βλέπε Ελευθεροτυπία, 22 Ιανουαρίου 2013), ο ΟΠΑΠ το 2012 έδωσε στις ομάδες της πρώτης κατηγορίας ποδοσφαίρου (Σουπερ Λίγκα) το ποσό των 26,9 εκατομμύρια ευρώ, ως χορηγία και διαφήμιση. Το 2013 το ποσό αυτό αναμένεται να μειωθεί στα 15,0 εκατομμύρια ευρώ, 44,2% μείωση.

Το συμπέρασμα ότι μία οικονομική κρίση επηρεάζει αρνητικά τη ζήτηση εισιτηρίων εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τη φύση του ποδοσφαιρικού θεάματος. Αν η παρακολούθηση ενός αγώνα ζωντανά στο γήπεδο είναι ένα κατώτερο αγαθό (inferior good), κατάλληλο για τις φτωχές μάζες του πληθυσμού, τότε μία αύξηση του συνολικού εισοδήματος (ΑΕΠ), θα μειώσει τη ζήτηση για εισιτήρια. Και αντίθετα, όταν μία οικονομία γίνεται φτωχότερη, τότε η ζήτηση για ποδοσφαιρικό θέαμα θα αυξηθεί. Από την άλλη πλευρά, όταν η ζήτηση για εισιτήρια αγώνων ποδοσφαίρου αυξάνει με το ΑΕΠ, τότε το ποδόσφαιρο θεωρείται κανονικό αγαθό (normal good).

Τέλος, όπως επισημαίνει ο Szymanski (2010) είναι δυνατόν η φύση του ποδοσφαίρου να αλλάζει και από κατώτερο αγαθό να γίνεται κανονικό αγαθό. Κάτι τέτοιο μπορεί να προκύψει αν για παράδειγμα υπάρχει σημαντική βελτίωση στις υποδομές των γηπέδων που προσελκύουν υψηλού εισοδήματος φιλάθλους (π.χ. άνετοι χώροι στάθμευσης, σουίτες, πολυτελή εστιατόρια και μπαρ). Για παράδειγμα ο Bird (1982), χρησιμοποιώντας στοιχεία από το Αγγλικό ποδόσφαιρο της περιόδου 1948-1980 βρήκε ότι το ποδόσφαιρο ήταν κατώτερο αγαθό. Το ίδιο βρήκαν και οι Falter & Pérignon (2000) για τη Γαλλία. Πιο πρόσφατα, ο Roșca (2012) βρήκε ότι το ποδόσφαιρο στη Ρουμανία είναι κατώτερο αγαθό, χρησιμοποιώντας στοιχεία της περιόδου 2006-2010. Αντίθετα, οι Feehan, Forrest, & Simmons (2003) βρήκαν θετική συσχέτιση, χρησιμοποιώντας διαστρωματικά στοιχεία φιλάθλων της Αγγλίας της αγωνιστικής περιόδου 1998/1999. Στο ίδιο αποτέλεσμα της θετικής συσχέτισης κατέληξαν και οι García & Rodríguez (2002) για την Ισπανία. Ενδιαφέρον έχουν και τα αποτελέσματα που βρήκε ο Simmons (1996), χρησιμοποιώντας στοιχεία ποδοσφαιρικών ομάδων της Αγγλίας. Όχι μόνο δεν βρήκε ότι το ποδόσφαιρο είναι ένα κατώτερο αγαθό, αλλά για μερικές ομάδες, όπως η Λίβερπουλ και η Άρσεναλ, το ποδοσφαιρικό θέαμα που προσέφεραν θεωρείτο αγαθό πολυτελείας: μία αύξηση του εισοδήματος των φιλάθλων οδηγούσε σε μεγαλύτερη ποσοστιαία αύξηση της προσέλευσης θεατών στο γήπεδο.

Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι στην περίπτωση που το ποδόσφαιρο είναι κατώτερο αγαθό, μία οικονομική κρίση που οδηγεί σε μείωση εισοδημάτων, αυξάνει τη ζήτηση για ποδόσφαιρο επειδή θεωρείται η πιο φθηνή διασκέδαση, κατάλληλη για φτωχά νοικοκυριά. Μικρότερο εισόδημα δεν σημαίνει μηδενικό εισόδημα. Αν κάποιος είναι άνεργος και έχει μηδενικό εισόδημα, τότε η ζήτηση για διασκέδαση και αναψυχή μειώνεται. Συνεπώς, μία αύξηση του αριθμού των ανέργων αναμένεται να μειώσει την ζήτηση για εισιτήρια ποδοσφαίρου, ανεξάρτητα, αν το προϊόν ποδόσφαιρο είναι κανονικό αγαθό ή όχι. Η οικονομική κρίση μειώνει τα εισοδήματα επειδή μειώνεται το ΑΕΠ. Σχεδόν πάντοτε συνοδεύεται με μεγάλη αύξηση της ανεργίας, αλλά αυτό δεν είναι πάντοτε αναγκαίο. Η προσαρμογή μπορεί να γίνει με γενναίες περικοπές των μισθών και των κερδών και όχι απαραίτητα με αύξηση του αριθμού των ανέργων. Σκοπός της παρούσης μελέτης δεν είναι να παρουσιάσει τους προσδιοριστικούς παράγοντες της ζήτησης εισιτηρίων για ποδόσφαιρο. Πολλές είναι οι μελέτες, θεωρητικές και εμπειρικές, που έχουν ασχοληθεί με το αντικείμενο. Βλέπε Bolard & Macdonald (2003) για μία περιληπτική και περιεκτική παρουσίαση του θέματος. Οι εμπειρικές μελέτες για την επίδραση της ανεργίας στα εισιτήρια

σπανίζουν διότι δημιουργεί οικονομικά προβλήματα λόγω της συσχέτισης της ανεργίας με μισθούς και εισοδήματα. Ο Jennet (1984) βρήκε ότι μία αύξηση της ανεργίας, μειώνει τη ζήτηση. Αυτό μπορεί να οφείλεται και στο φόβο των ανέργων ότι η μελλοντική τους οικονομική κατάσταση μπορεί να χειροτερεύσει και αποφασίζουν να κάτσουν μέσα στο σπίτι, αντί να πηγαίνουν στο γήπεδο (βλέπε Simmons, 1996). Σε μία άλλη μελέτη για το Αγγλικό ποδόσφαιρο, οι Dobson & Goddard (1996), χρησιμοποιώντας περιφερειακά στοιχεία, βρήκαν ότι η ανεργία δεν είχε καμία βραχυχρόνια επίπτωση, αλλά είχε μακροχρόνια. Το πρόβλημα είναι ότι για πολλούς οικονομολόγους η ανεργία είναι ένα βραχυχρόνιο φαινόμενο.

Παρακάτω παρουσιάζονται στοιχεία για την περίπτωση της Ελλάδος που έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι φαίνεται να υπάρχει μία μεταβολή στο χαρακτηρισμό του ελληνικού ποδοσφαιρικού θεάματος από κατώτερο αγαθό σε κανονικό αγαθό. Πρώτα, όμως, θα εξετάσουμε την μακροχρόνια εξέλιξη του Ελληνικού ΑΕΠ και της ιδιωτικής κατανάλωσης.

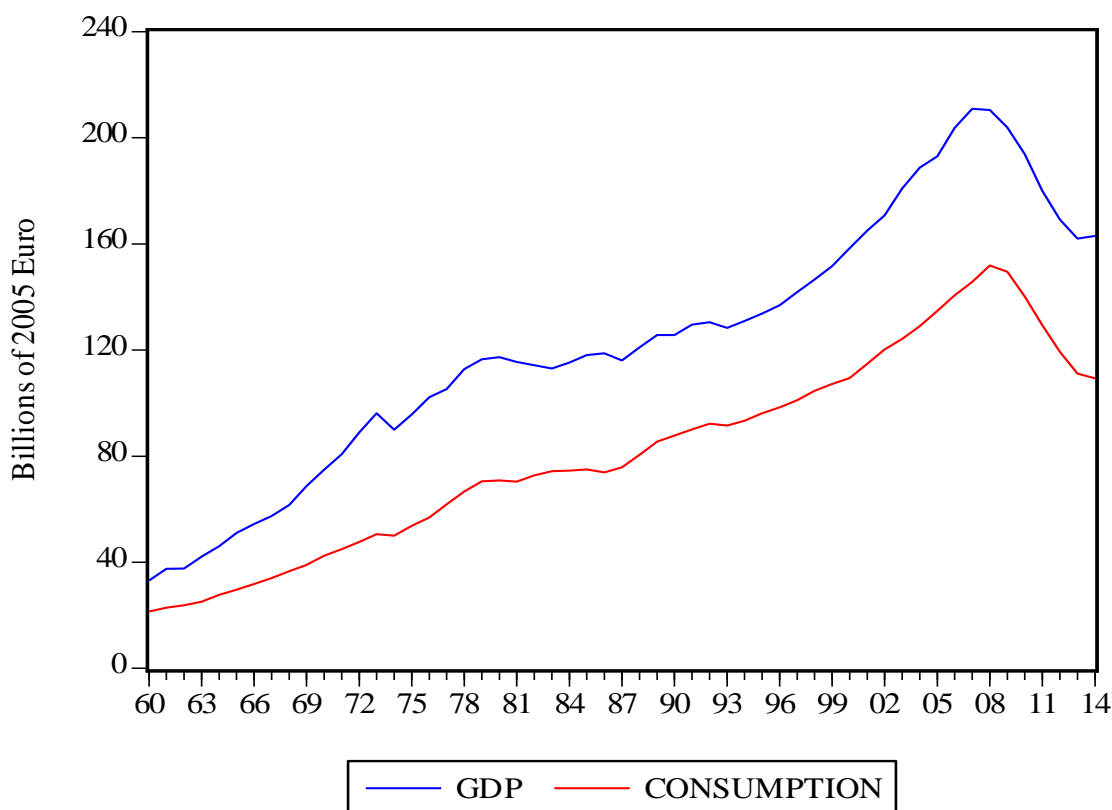
Το Διάγραμμα 1 δείχνει τη διαχρονική επίδοση της ελληνικής οικονομίας από το 1960 μέχρι και το 2014. Τα στοιχεία και οι προβλέψεις προέρχονται από την επίσημη στατιστική υπηρεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, την eurostat. Εκφράζονται δε σε σταθερές τιμές ευρώ του 2005. Το σύνολο της ιδιωτικής κατανάλωσης ακολουθεί πιστά την εξέλιξη του ΑΕΠ (εισοδήματος) που δεν αποτελεί έκπληξη. Ο συντελεστής συσχέτισης μεταξύ της ιδιωτικής κατανάλωσης και ΑΕΠ είναι 0,9897.

Από το 2008 και μετά έχουμε μία συνεχή πτώση του ΑΕΠ και της κατανάλωσης, με την πρόβλεψη ότι θα αυξηθούν το 2014. Ποτέ άλλοτε σε περιόδους ειρήνης το ΑΕΠ της Ελλάδος δεν είχε μία τόσο βαθιά και παρατεταμένη πτώση. Η κρίση είναι βαθύτατη και έχει διαρκέσει ήδη πάρα πολλά χρόνια. Το ερώτημα είναι, ποιες είναι οι επιπτώσεις του στο ελληνικό ποδόσφαιρο.

Στην παρούσα εργασία αναλύονται οι επιπτώσεις των οικονομικών διακυμάνσεων στα εισιτήρια, οι οποίες εξετάζονται παρακάτω σε αυτό το μέρος. Επίσης, αναλύονται οι επιδράσεις που μπορεί να έχει η πρόσφατη κρίση σε δύο άλλους τομείς: στην καταπολέμηση της διαφθοράς και στην ελληνοποίηση του ελληνικού επαγγελματικού ποδοσφαίρου. Τα δύο αυτά θέματα, η ανάλυση των οποίων δεν μπορεί να ποσοτικοποιηθεί, εξετάζονται στο αμέσως επόμενο μέρος της παρούσης εργασίας.

Η συνεχής αύξηση του ΑΕΠ και της ιδιωτικής κατανάλωσης από το 1960 μέχρι το 2008 δεν μεταφραζόταν σε μεγαλύτερη αύξηση εισιτηρίων για το ελληνικό ποδόσφαιρο. Το αντίθετο μάλιστα. Το Διάγραμμα 2 δείχνει τον αριθμό των εισιτηρίων του ελληνικού ποδοσφαίρου από το 1980 (αγωνιστική περίοδος 1979-1980) έως το 2012 (αγωνιστική περίοδος 2011-2012). Το διάγραμμα δείχνει ξεκάθαρα τρεις φάσεις στην πώληση εισιτηρίων του ελληνικού επαγγελματικού ποδοσφαίρου. Οι φάσεις αυτές εξετάζονται πιο αναλυτικά αμέσως παρακάτω.

Διάγραμμα 1. ΑΕΠ και Ιδιωτική Κατανάλωση, 1960-2014

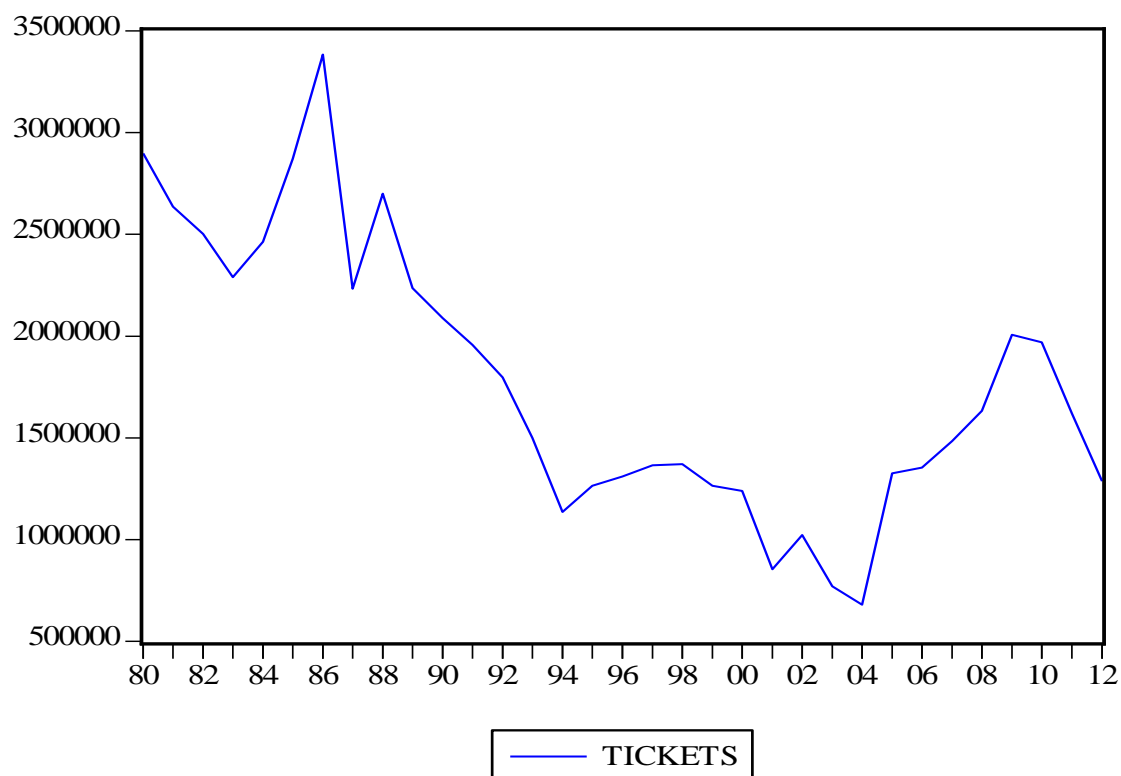

Η πρώτη φάση αφορά την δεκαετία του 1980. Σε όλα τα έτη της περιόδου, οι πωλήσεις εισιτηρίων ξεπερνούν τα δύο εκατομμύρια (η ελάχιστη τιμή ήταν 2,08 εκατομμύρια), ο μέσος όρος της περιόδου ήταν 2,6 εκατομμύρια εισιτήρια και η μέγιστη τιμή 3,4 εκατομμύρια (βλέπε Πίνακα 2). Η τυπική απόκλιση ήταν 379 χιλιάδες εισιτήρια. Η μεταβλητότητα, όπως μετράται από την τυπική απόκλιση, δημιουργεί αβεβαιότητα και κάνει δύσκολο τον οικονομικό σχεδιασμό κάθε ποδοσφαιρικής επιχείρησης για αυτό είναι χρήσιμο στοιχείο οικονομικής ανάλυσης. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, η ελληνική και η παγκόσμια οικονομία αντιμετωπίζουν μία μεγάλη στασιμότητα. Το Διάγραμμα 1 δείχνει στάσιμο το ΑΕΠ, αν και η ιδιωτική κατανάλωση δεν περιορίζεται με τον ίδιο ρυθμό, κυρίως διότι η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από μία διόγκωση των κρατικών δαπανών από τις Ευρωπαϊκές επιδοτήσεις, λόγω της εισόδου της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 1981.

Η δεύτερη φάση της τάσης των εισιτηρίων του ελληνικού ποδοσφαίρου αφορά τα έτη 1991 έως 2004 και χαρακτηρίζεται από σημαντική πτώση στην πώληση των εισιτηρίων. Την αγωνιστική περίοδο 1990-1991 τα εισιτήρια πέφτουν κάτω από τα δύο εκατομμύρια και για όλα τα χρόνια της δεύτερης φάσης θα πέφτουν με μικρές αυξομειώσεις από έτος σε έτος. Η μέγιστη τιμή της περιόδου ήταν 1,96 εκατομμύρια εισιτήρια. Την αγωνιστική περίοδο 2003-2004 τα εισιτήρια πέφτουν στα 679.799 που αποτελεί την κατώτερη τιμή όλης της περιόδου εξέτασης. Η μέση τιμή αυτής της φάσης (1991-2004) είναι 1,25 εκατομμύρια εισιτήρια και η τυπική απόκλιση 358 χιλιάδες εισιτήρια.

Διάγραμμα 2. Εισιτήρια Ελληνικού Επαγγελματικού Ποδοσφαίρου 1980-2012

Η τρίτη φάση (αγωνιστική περίοδος 2004-2005 μέχρι και την τελευταία περίοδο 2011-2012) αρχίζει με τους καλύτερους αιώνους. Την αγωνιστική περίοδο 2004-2005, τα εισιτήρια διπλασιάστηκαν και έφθασαν τα 1.325.635³. Δύο είναι οι λόγοι. Πρώτον, η επίδραση της κατάκτησης του Ευρωπαϊκού τίτλου από την Εθνική Ομάδα Ποδοσφαίρου και (β) η αναβάθμιση των γηπέδων ποδοσφαίρου λόγω των Ολυμπιακών Αγώνων. Ο Ολυμπιακός, η μεγαλύτερη ομάδα πώλησης εισιτηρίων, αύξησε την χωρητικότητα του γηπέδου του διότι από το γήπεδο της Ριζούπολης μετακόμισε στο Νέο Καραϊσκάκης μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες. Στην τρίτη φάση ο μέσος όρος εισιτηρίων αυξήθηκε και ανήλθε στα 1,6 εκατομμύρια, με τυπική απόκλιση 280 χιλιάδες εισιτήρια.

Εκτός από τον μέσο όρο πώλησης εισιτηρίων της κάθε φάσης, πολύ σημαντική είναι και οι μεταβολές από χρόνο σε χρόνο. Η τυπική απόκλιση δεν είναι καλός δείκτης σύγκρισης όταν οι μέσες τιμές παρουσιάζουν τόσο μεγάλες αποκλίσεις. Ένας καλύτερος δείκτης είναι ο συντελεστής διακύμανσης (coefficient of variation) που ορίζεται ως ο λόγος της τυπικής απόκλισης προς τον μέσο όρο της κάθε περιόδου. Στην τελευταία στήλη του Πίνακα 2 δίνονται οι τιμές του συντελεστή διακύμανσης

³ Αυτό μπορεί να δειχτεί και οικονομετρικά σε ένα μοντέλο όπου η εξαρτημένη μεταβλητή (ο αριθμός των εισιτηρίων) εξαρτάται από το ΑΕΠ και μία ψευδομεταβλητή που λαμβάνει την τιμή μηδέν πριν την αγωνιστική περίοδο 2004-2005 και ένα μετά. Η οικονομετρική διερεύνηση δείχνει ότι η επίδραση του 2004 ήταν πολύ σημαντική στη ζήτηση εισιτηρίων.

για κάθε φάση. Η πρώτη φάση όχι μόνο είχε υψηλό μέσο όρο πώλησης εισιτηρίων και σχετικά χαμηλή μεταβλητότητα (διακύμανση). Η πιο πρόσφατη περίοδος έχει και αυτή υψηλή μέση τιμή και σχετικά χαμηλή μεταβλητότητα. Η δεύτερη περίοδος χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη μεταβλητότητα.

Πίνακας 2. Πωλήσεις Εισιτηρίων ανά Περίοδο

Περίοδος	Έτη	Μέση Τιμή	Μέγιστη	Ελάχιστη	Τυπική Απόκλιση	Συντελεστής Διακύμανσης
Συνολική (1980-2012)	33	1773209	3382964	679799	679213	0,3830
1980-1990	11	2572789	3382964	2088099	378626	0,1472
1991-2004	14	1252438	1956369	679799	358196	0,2860
2005-2012	8	1585136	2006450	1287181	279957	0,1766

Είναι το ελληνικό ποδόσφαιρο κατώτερο ή κανονικό αγαθό; Ο Πίνακας 3 δίνει τους συντελεστές συσχέτισης μεταξύ των εισιτηρίων, του ΑΕΠ, και της ιδιωτικής κατανάλωσης για το σύνολο της περιόδου, και των υποπεριόδων πριν και μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες. Το ενδιαφέρον είναι η αλλαγή στο πρόσημο του συντελεστή συσχέτισης μετά το 2004, από αρνητικό γίνεται θετικό. Αυτό μπορεί να ερμηνευτεί ότι πριν το 2004, η ζήτηση του ελληνικού ποδοσφαίρου ήταν ένα κατώτερο αγαθό: η ζήτηση του αυξανόταν με την μείωση του ΑΕΠ και της ιδιωτικής κατανάλωσης. Μετά το 2004, η συσχέτιση γίνεται θετική που σημαίνει μία αύξηση του ΑΕΠ και της ιδιωτικής κατανάλωσης αυξάνει τον αριθμό των εισιτηρίων, κάτι από την σκοπιά της οικονομικής ανάλυσης χαρακτηρίζει τα κανονικά αγαθά.

Πίνακας 3. Συντελεστές Συσχέτισης

	ΑΕΠ	Ιδιωτική Κατανάλωση
Εισιτήρια 1980-2012	-0,5830	-0,6307
Εισιτήρια 1980-2004	-0,8401	-0,9157
Εισιτήρια 2005-2012	+0,2777	+0,5210

Σημείωση: Για τα εισιτήρια το έτος 1980 αναφέρεται στην αγωνιστική περίοδο 1979-1980

Συμπερασματικά, η διαγραμματική (περιγραφική) ανάλυση της περιόδου 1980-2012 του ελληνικού ποδοσφαίρου φαίνεται να στηρίζει την άποψη ότι πιο πολλά εισιτήρια πωλούνται σε περιόδους κρίσης από ότι σε περιόδους οικονομικής ανάκαμψης. Η εικόνα αυτή αλλάζει όταν η περίοδος χωρίζεται σε δύο υποπεριόδους: πριν και μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες.

Εκτός από την παραπάνω ποσοτική ανάλυση, η οικονομική κρίση μπορεί να δημιουργεί συνθήκες ευκαιριών βελτίωσης του ελληνικού ποδοσφαίρου που δεν μπορούν να αποτιμηθούν ποσοτικά. Δύο τέτοιες ευκαιρίες εξετάζονται στο επόμενο μέρος της παρούσης εργασίας.

4. Η Οικονομική Κρίση ως Ευκαιρία για το Ελληνικό Ποδόσφαιρο

Η μεγάλη και χωρίς ιστορικό προηγούμενο οικονομική κρίση που διανύει η Ελλάδα τα τελευταία πέντε χρόνια αποτελεί μία ευκαιρία για την υγιή αναδιάρθρωση του Ελληνικού επαγγελματικού ποδοσφαίρου. Η ευκαιρία αυτή δεν αφορά μόνο το ποδόσφαιρο αλλά όλη την ελληνική οικονομία και κοινωνία. Όπως οι Ολυμπιακοί Αγώνες ήταν η μεγάλη ευκαιρία να γίνουν μερικά έργα υποδομής στην Αθήνα που διαφορετικά δεν θα γινόταν, τουλάχιστον τόσο γρήγορα, έτσι και η μεγάλη οικονομική κρίση αποτελεί ευκαιρία για την υγιή ανάπτυξη του Ελληνικού ποδοσφαίρου. Δύο τουλάχιστον φαίνεται να είναι οι θετικές επιδράσεις που εξετάζονται παρακάτω.

A. Η Κρίση θα Μειώσει τη Διαφθορά και τον Αθέμιτο Ανταγωνισμό

Ποια είναι η σχέση οικονομικής κρίσης και διαφθοράς; Δεν είναι λίγοι εκείνοι που ισχυρίζονται ότι η πρόσφατη κρίση, αλλά και προηγούμενες, είναι το αποτέλεσμα διαφθοράς και απάτης προερχόμενες κυρίως από τον τραπεζικό και χρηματοπιστωτικό τομέα της οικονομίας. Μια συνοπτική παρουσίαση αυτού του θέματος παρουσιάζεται από τον Button (2011). Σύμφωνα με το ΔΝΤ, το κόστος της πρόσφατης κρίσης ανήλθε σε 12 τρισεκατομμύρια δολάρια ή στο 20% του παγκόσμιου ΑΕΠ. Σε μια πιο ενδελεχή μελέτη του 2012, χρησιμοποιώντας στοιχεία της περιόδου 2002-2004 για διάφορες χώρες, ο Park (2012) βρήκε ότι η διαφθορά και η απάτη μέσω των δανείων των τραπεζών δημιουργεί προϋποθέσεις εμφάνισης μεγάλων οικονομικών κρίσεων. Η αντιμετώπιση της κρίσης ταυτίζεται με την αντιμετώπιση της διαφθοράς στον τραπεζικό και χρηματοπιστωτικό τομέα της οικονομίας. Σε αυτό τον τομέα της μεγάλης παγκόσμιας διαφθοράς, η ελληνική διαφθορά είναι ερασιτεχνικού επιπέδου.

Η οικονομική κρίση διαμορφώνει συνθήκες καταπολέμησης της διαφθοράς και ανάπτυξης υγιών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Στο βαθμό που αυτό επιτευχθεί μπορεί να φέρει θετικές επιδράσεις στο ελληνικό ποδόσφαιρο. Αναφέρθηκε ήδη ότι η διαφθορά είναι εισερχόμενη στο ποδόσφαιρο από την ευρύτερη κοινωνία. Τα οικονομικά μεγέθη της οικονομικής διαφθοράς του ποδοσφαίρου είναι ασήμαντα, αν κανείς τα συγκρίνει με τους άλλους οικονομικούς κλάδους όπως αυτό των αμυντικών δαπανών, της υγείας, των τηλεπικοινωνιών κ.λπ. Αν και δεν είναι του παρόντος, στο ποδόσφαιρο υπάρχει και ενδογενής διαφθορά που προέρχεται από την αγορά των στοιχημάτων. Έχει δε λάβει εκρηκτικές διαστάσεις λόγω της διάδοσης του διαδικτύου με ανάμιξη και παικτών του στοιχήματος από αγορές όπως η ασιατική που λειτουργούν ανεξέλεγκτα (βλέπε Forrest, 2012)⁴. Στο ποδόσφαιρο, όπως

---

⁴ Το θέμα της διαφθοράς έχει εξεταστεί λεπτομερώς και αναλυτικώς από την οικονομική επιστήμη. Το καλύτερο ίσως άρθρο για την εισαγωγή στο αντικείμενο είναι του Svensson (2005). Το άρθρο απαντά σε οκτώ ερωτήματα: Τι είναι διαφθορά; Ποιες χώρες είναι οι πιο διαφθαρμένες; Ποια είναι τα κοινά χαρακτηριστικά των διαφθαρμένων χωρών; Ποιο είναι το μέγεθος της διαφθοράς; Μειώνουν οι υψηλότεροι μισθοί των γραφειοκρατών τη διαφθορά; Μπορεί ο ανταγωνισμός να μειώσει τη διαφθορά; Γιατί υπάρχουν τόσο λίγα πρόσφατα παραδείγματα επιτυχούς

συμβαίνει και σε άλλους κλάδους, υπάρχει νόθευση του ανταγωνισμού όταν ομάδες ή παίκτες πουλούν παιχνίδια.

Η ελληνική οικονομία έχει καταστεί αντιπαραγωγική διότι μαστίζεται από τη διαφθορά. Η διαφθορά έχει την ηθική της διάσταση, κυρίως όταν συνδέεται με δραστηριότητες όπως τα ναρκωτικά, την πορνεία και την εκμετάλλευση μικρών παιδιών. Σημαντική είναι, όμως, και η οικονομική διάσταση της διαφθοράς. Η διαφθορά δημιουργεί συνθήκες αθέμιτου ανταγωνισμού. Οι επιχειρηματίες που δεν ανέχονται να παρανομούν για να κάνουν δουλειές στην Ελλάδα ψηφίζουν με τα πόδια τους: δηλαδή φεύγουν μακριά. Ένας υγιής επιχειρηματίας ποτέ δεν θα δραστηριοποιηθεί σε μία οικονομία όπου ο ανταγωνιστής κλέβει το ΦΠΑ, δεν πληρώνει φόρο εισοδήματος, χρησιμοποιεί ανασφάλιστη εργασία και νοθεύει τα προϊόντα του χωρίς να τιμωρείται ακόμη και όταν πιάνεται.

Αν η οικονομική κρίση της Ελλάδος και ιδιαιτέρως το μνημόνιο οδηγήσουν στην μείωση της διαφθοράς, τότε θετικά θα είναι και τα αποτελέσματα για την ελληνική αγορά ποδοσφαίρου. Υγιείς άνθρωποι, όχι απατεώνες, θα ασχοληθούν με το ποδόσφαιρο. Και για να μην δημιουργηθεί καμία παρεξήγηση, η διαφθορά δεν αφορά το σύνολο των ανθρώπων που ασχολούνται με έναν επαγγελματικό κλάδο. Αρκεί, όμως, ένα πολύ μικρό ποσοστό για να κάνει τη ζημιά. Σε μία κοινωνία όπου θα τιμωρείται η διαφθορά, θα λειτουργεί ως αποτρεπτική δύναμη για κάθε είδους απατεωνίσκους που θέλουν να ασχοληθούν με το ελληνικό ποδόσφαιρο. Συνεπώς, η οικονομική κρίση και τα μνημόνια στο βαθμό που θα μειώσουν την γενικότερη διαφθορά, θα μπορούσαν να αποτελέσουν την μεγάλη ευκαιρία για την εξυγίανση του ελληνικού ποδοσφαίρου. Πάντως, δεν βλέπουμε ακόμη να αναπτύσσεται αυτή η τάση, κυρίως διότι η πάταξη της διαφθοράς φαίνεται να έχει ξεκινήσει από άλλους πιο σημαντικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας, όπως αυτός της υγείας, της δημόσιας διοίκησης, των τραπεζών, κ.λπ. Σε κάθε περίπτωση, η μείωση της διαφθοράς πρέπει να είναι συνεχής για να μπορέσει να χτυπήσει την οικονομική κρίση και να επαναφέρει την οικονομία σε τροχιά ανάπτυξης. Ο Swaleheen (2012) βρήκε ότι προκειμένου η καταπολέμηση της διαφθοράς να έχει θετική επίδραση στην οικονομική μεγέθυνση θα πρέπει να έχει μεγάλη διάρκεια. Έτσι μόνο θα φέρει αποτελέσματα. Αυτό ίσως να εξηγεί γιατί η καταπολέμηση της διαφθοράς σε μία οικονομία με βεβαρημένο ιστορικό, όπως η Ελλάδα, δεν είναι εύκολη υπόθεση.

B. Η Κρίση θα Ελληνοποιήσει το Ελληνικό Ποδόσφαιρο

Η δεύτερη θετική επίδραση που μπορεί να έχει η οικονομική κρίση είναι η ελληνοποίηση του ελληνικού επαγγελματικού ποδοσφαίρου. Μετά το 1995 (υπόθεση Μπόσμαν), το ευρωπαϊκό ποδόσφαιρο κατακλύστηκε από ξένους παίκτες. Οι Flores, Forrest & Tena (2010) εξετάζουν τις οικονομικές επιπτώσεις των ξένων παικτών στο Ευρωπαϊκό ποδόσφαιρο.

Στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης, πολλές ομάδες, αναγκάστηκαν να χρησιμοποιήσουν νεαρούς Έλληνες παίκτες. Μάλιστα για πρώτη φορά μετά από

αντιμετώπιση της διαφθοράς; Επηρεάζει αρνητικά η διαφθορά την οικονομική μεγέθυνση;

δεκαετίες δύο ομάδες της πρώτης εθνικής κατηγορίας ξεκίνησαν τον μεταξύ τους αγώνα χρησιμοποιώντας 22 έλληνες ποδοσφαιριστές. Ήταν ο αγώνας της πρώτης αγωνιστικής της τρέχουσας περιόδου μεταξύ του Πανιωνίου και του Άρη. Ιστορικό, πραγματικά, παιχνίδι που ίσως να αποτελέσει την ευκαιρία για την αναδιάρθρωση του ελληνικού ποδοσφαίρου. Σύμφωνα με μία πρόσφατη μελέτη του Παρατηρητηρίου Ποδοσφαίρου (Football Observatory) του Διεθνούς Κέντρου Αθλητικών Σπουδών της Ελβετίας (International Centre for Sports Studies), η Ελλάδα φέτος σημείωσε πανευρωπαϊκό ρεκόρ μείωσης των ξένων παικτών της κατά 14,9%. Πανευρωπαϊκό ρεκόρ σημείωσε η Ελλάδα και στην μείωση του μέσου όρου ηλικίας κατά 1,6 χρόνια στα 24,8 χρόνια⁵.

Συμπερασματικά θα πρέπει να απαντηθεί το εξής ερώτημα: ποιο είναι, όμως, το ζητούμενο; Η απάντηση είναι απλή. Σκοπός του ελληνικού ποδοσφαίρου θα πρέπει να είναι η επιστροφή των φιλάθλων στο γήπεδο και η ανάδειξη των ελλήνων ποδοσφαιριστών και προπονητών. Η οικονομική κρίση και το μνημόνιο μπορεί να βοηθήσει στην επίτευξη και των τριών στόχων. Οι ξένοι προπονητές και παίκτες γίνονται πλέον ασύμφοροι.

Η μείωση του κόστους οργάνωσης και λειτουργίας των ΠΑΕ θα οδηγήσει, αναπόφευκτα, στην μείωση της τιμής των εισιτηρίων. Αυτό ίσως οδηγήσει τις ΠΑΕ στην αναζήτηση τρόπων διεύρυνσης της πελατείας δηλαδή των φιλάθλων τους. Εδώ βρίσκεται το μεγάλο μυστικό στην ανάπτυξη του ελληνικού ποδοσφαίρου. Όταν η ελληνική οικογένεια θα πηγαίνει κάθε Κυριακή στο γήπεδο, θα έχει επιτευχθεί η αποστολή του επαγγελματικού ποδοσφαίρου. Η αποστολή του ελληνικού επαγγελματικού ποδοσφαίρου είναι η προσφορά μίας εναλλακτικής δραστηριότητας ελεύθερου χρόνου διασκέδασης και θεάματος για την ελληνική οικογένεια. Τίποτε λιγότερο και τίποτε περισσότερο.

Τα παραπάνω είναι οι ευκαιρίες. Υπάρχουν, όμως, και οι απειλές. Ποιες είναι αυτές; Αυτές δεν θα προέλθουν από το ελληνικό ποδόσφαιρο αλλά μπορεί να χρησιμοποιηθεί το ποδόσφαιρο ως μέσο συνάθροισης "αγανακτισμένων", γνήσιων και μη, και εκδήλωσης, με κάθε μέσο, της αντίθεσης τους στις αναπόφευκτες οικονομικές και κοινωνικές ανακατατάξεις που απαιτεί η εφαρμογή του μνημονίου και η πιθανή λήψη επιπλέον οικονομικών και κοινωνικών μέτρων. Αν τα μέτρα του μνημονίου δεν αποδώσουν, δηλαδή αν δεν δημιουργηθούν γοργοί ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης, τότε είναι πολύ πιθανό η κοινωνική εκτόνωση να γίνει μέσω του ελληνικού ποδοσφαίρου. Σε αυτή την περίπτωση, όμως, λίγη σημασία έχει που θα εκδηλωθεί η βία, από την στιγμή που η απειλή θα είναι ενεργή. Το σενάριο αυτό πρέπει να παραμείνει μόνο ένα φανταστικό σενάριο διότι θα οδηγήσει την Ελλάδα πολλά χρόνια πίσω και το ελληνικό ποδόσφαιρο ακόμη πιο πίσω.

5. Συμπεράσματα

Η οικονομική κρίση επηρεάζει όλους τους οικονομικούς κλάδους, στις περισσότερες περιπτώσεις μειώνει τις πωλήσεις και τα έσοδα. Στην περίπτωση του ελληνικού ποδοσφαίρου, η ζήτηση εισιτηρίων αυξήθηκε σε περιόδους οικονομικών

---

⁵ Βλέπε Besson et al. (2013)

κρίσεων πριν τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004. Λόγω της αναβάθμισης των γηπέδων και της μεγάλης επιτυχίας της Εθνικής Ελλάδας το 2004 στα γήπεδα της Πορτογαλίας, η ζήτηση για το ελληνικό ποδόσφαιρο μετατράπηκε σε κανονική, δηλαδή η οικονομική κρίση έχει, πλέον, αρνητικές επιπτώσεις στην ζήτηση εισιτηρίων.

Η οικονομική κρίση προσφέρει και άλλες ευκαιρίες βελτίωσης του ελληνικού ποδοσφαίρου. Δύο τέτοιες ευκαιρίες εξετάστηκαν στην παρούσα εργασία. Πρώτον, η μείωση διαφθοράς, ως αποτέλεσμα της καταπολέμησης της οικονομικής κρίσης, μπορεί να προσελκύσει υγιείς επιχειρηματίες στην ελληνική ποδοσφαιρική αγορά. Δεύτερον, η οικονομική αδυναμία του κράτους να ενισχύσει, άμεσα ή έμμεσα τις ποδοσφαιρικές ανώνυμες εταιρίες, τις οδηγεί αναγκαστικά στην χρησιμοποίηση νέων ελλήνων ποδοσφαιριστών.

Βιβλιογραφία

1. Ascari, G. & Gagnepain, P. (2006). Spanish Football. *Journal of Sports Economics*, 7 (1), 76–89.
2. Barajas, A. & Rodríguez, P. (2010). Spanish Football Clubs' Finances: Crisis and Player Salaries. *International Journal of Sport Finance*, 5, 52-66.
3. Baroncelli, A. & Lago, U. (2006). Italian Football. *Journal of Sports Economics*, 7 (1), 13-28.
4. Barros, C.P. (2006). Portuguese Football. *Journal of Sports Economics*, 7 (1), 96–104.
5. Benkraiem, R., Le Roy, F. & Louhichi, W. (2011). Sporting Performances and the Volatility of Listed Football Clubs. *International Journal of Sport Finance*, 6, 283-297.
6. Besson, R., Poli, R. & Ravenel, L. (2013). *Demographic Study*. International Centre for Sports Studies: Football Observatory.
7. Bird, P. J. W. N. (1982). The Demand for League Football. *Applied Economics*, 14 (6), 637-649.
8. Borland, J., & Macdonald, R. (2003). Demand for Sport. *Oxford Review of Economic Policy*, 19 (4), 478-502.
9. Buraimo, B., Simmons, R. & Szymanski, S. (2006). English Football. *Journal of Sports Economics*, 7 (1), 29–46.
10. Button, M. (2011). Editorial: Fraud, Corruption and the Financial Crisis. *International Journal of Law, Crime and Justice*. 39, 137-139.
11. Dejonghe, T. & Vandeweghe, H. (2006). Belgian Football. *Journal of Sports Economics*, 7 (1), 105–113.
12. Dietl, H.M., Lang, M. & Werner, S. (2010). The Effect of Luxury Taxes on Competitive Balance, Club Profits, and Social Welfare in Sports Leagues. *International Journal of Sport Finance*, 5, 41-51.
13. Dobson, S.M. & Goddard, J.A. (1996). The Demand for Football in the Regions of England and Wales. *Regional Studies*, 30 (5), 443-453.

14. Falter, J.M. & Pérignon C. (2000): “Demand for Football and Intramatch Winning Probability: An essay on the Glorious Uncertainty of Sports”, *Applied Economics*, 32 (13), 1757-1765
15. Feehan, P., Forrest, D. & Simmons, R. (2003). Premier league soccer: Normal or inferior good? *European Sport Management Quarterly*. 3 (1), 31-45.
16. Flores, R., Forrest, D. & Tena, J.D. (2010). Impact on Competitive Balance from Allowing Foreign Players in a Sports League: Evidence from European Soccer. *Kyklos*, 63 (4), 546–557.
17. Forrest, D. (2012). The Threat to Football from Betting-Related Corruption. *International Journal of Sport Finance*, 7, 99-116.
18. Frick, B. & Prinz, J. (2006). Crisis? What Crisis? Football in Germany. *Journal of Sports Economics*, 7 (1), 60–75.
19. Frick, B. (2010). The Financial Crisis in European Football: Proceedings of the Conference on Football and Finance. *International Journal of Sport Finance*, 5, 27.
20. García, J. & Rodríguez P. (2002). The Determinant of Football Match Attendance Revisited. Empirical Evidence From the Spanish Football League. *Journal of Sports Economics*, 3(1), 18-38.
21. Gouguet, J-J. & Primault, D. (2006). The French Exception. *Journal of Sports Economics*, 7 (1), 47–59.
22. Jennet, N. (1984). Attendances, Uncertainty of Outcome and Policy in Scottish League Football. *Scottish Journal of Political Economy*, 31 (2), 175-197.
23. Kesenne, S. (2010). The Financial Situation of the Football Clubs in the Belgian Jupiler League: Are Players Overpaid in a Win-Maximization League? *International Journal of Sport Finance*, 5, 67-71.
24. Lago, U., Simmons, R., & Szymanski, S. (2006). The Financial Crisis in European Football: An Introduction. *Journal of Sports Economics*, 7 (3), 3-12.
25. Morrow, S. (2006). Scottish Football : It's a Funny Old Business. *Journal of Sports Economics*, 7 (1), 90–95.
26. Park, J. (2012) Corruption, Soundness of the Banking Sector, and Economic growth: A Cross-Country Study. *Journal of International Money and Finance*, 31, 907–929.
27. Roşca, V. (2012). Spending Power and match attendance: is Romanian Football a Normal or an Inferior good? *Theoretical and Applied Economics*, 19 (10), 85-92.
28. Svensson, J. (2005). Eight Questions about Corruption. *Journal of Economic Perspectives*, 19 (3), 19–42.
29. Simmons, R. (1996). The Demand for English League Football: A Club-Level Analysis. *Applied Economics*, 28 (2), 139-155.
30. Swaleheen, M. (2012). Curbing Corruption for Higher Growth: The Importance of Persistence. *Economics Letters*, 116, 255-257.
31. Szymanski, S. (2010). The Financial Crisis and English Football: The Dog That Will Not Bark. *International Journal of Sport Finance*, 5, 28-40.